

УДК 930.2(477.4+477.51)"17/18"(045)

ПОДГАЙКО МАРІЯ,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін
Маріупольського державного університету*

ПРОБЛЕМИ РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ У ВИВЧЕННІ НІЖИНЬСЬКОГО ГРЕЦЬКОГО МАГІСТРАТУ ТА МАРІУПОЛЬСЬКОГО ГРЕЦЬКОГО СУДУ

У статті висвітлюються проблеми, пов'язані з вивченням радянською історичною наукою специфіки створення та діяльності органів місцевого самоврядування, що існували на території сучасної України з кінця XVIII - у XIX ст. Простежено процес вивчення дослідниками комплексу проблем, пов'язаних з організацією діяльності органів самоврядування грецької спільноти Ніжина та Північного Приазов'я, зокрема Ніжинського грецького магістрату та Маріупольського грецького суду. Визначено глибину вивчення зазначеної проблематики радянськими дослідниками та розширено коло питань для подальшого вивчення історіографії грецького самоврядування на українських землях.

Ключові слова: радянська історіографія; історіографія дослідження; Маріупольський грецький суд; Ніжинський грецький магістрат; грецька громада; політика коренізації.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Завдання розбудови демократичної державності в Україні потребують урахування і дослідження її етнічного розмаїття. На сьогодні грецька меншина України має дієву національно-культурну самоорганізацію, розвинену інфраструктуру для задоволення потреб власного розвитку, що свідчить про високий ступінь самоідентифікації цієї етнічної спільноти й обумовлює дослідницький інтерес до питань її історичного минулого. Зокрема, до тих його аспектів, які пов'язані з утворенням власних суспільних організмів у відриві від історичної батьківщини. Одним із засобів збереження етнічної консолідованості протягом тривалого історичного періоду й були самоврядні структури греків Ніжина та Північного Приазов'я у формі Ніжинського грецького магістрату та Маріупольського грецького суду відповідно.

Попри значну кількість робіт з історії грецької меншини, що з'явилися останнім часом, запропонована тематика зустрічається вперше, і пов'язана вона з аналізом радянської історіографії грецького самоврядування як історичного феномена. Такий аналіз становить необхідну умову створення цілісного уявлення про суспільно-політичний розвиток українських земель наприкінці XVIII - у XIX ст., а також є важливим елементом для вивчення ролі грецьких автономних утворень у організації життєдіяльності спільноти.

Метою статті є дослідження напрацювань радянських істориків щодо вивчення історико-правових умов, загальних принципів і напрямів функціонування Ніжинського грецького магістрату та Маріупольського грецького суду.

Виклад основного матеріалу. Літературна спадщина з історії Ніжинської та Приазовської грецьких громад становить вагомий у кількісному і якісному плані історіографічний доробок. Утім, більшість робіт присвячено висвітленню причин виникнення грецьких громад, основним напрямкам їхньої діяльності. Історія самоврядних установ та їхнього впливу на соціально-економічні, культурні й етнічні процеси в грецькому сере-

довищі комплексно не досліджувалася. З іншого боку, висвітлюючи грецький чинник на окремих українських теренах, кожен із дослідників мав звернути увагу й на органи самоврядування. Адже саме автономні інституції греків Ніжина і Маріуполя були тим стрижнем, навколо якого оберталася життєдіяльність спільноти, ці структури становили необхідний політико-правовий каркас існування й консолідації громади. Тому ми залучили до історіографічного аналізу праці, які, висвітлюючи в загальному контексті історію ніжинських та маріупольських греків чи її окремі аспекти, водночас тим чи іншим чином стосуються теми нашого дослідження. Незважаючи на те, що досліджувалися дві грецькі громади, які відрізняються між собою за територіальними межами, а їх існування не зовсім збігалося в часі, пропонуємо класифікацію дослідницької літератури за хронологічним принципом. Саме суспільно-політичні умови та історіографічні тенденції окремого часового відрізка зумовлюють різні підходи й оцінки стосовно того явища історії грецьких осередків, що насамперед становить науковий інтерес, а саме: природи та діяльності самоврядних етнічних інституцій. Згідно з таким підходом залучені до дослідження наукові розвідки можемо поділити на групи: історіографія середини XIX - початку XX ст.; радянська історіографія та напрацювання сучасної історичної думки.

Найбільш обмеженим в історіографічному вимірі періодом вивчення історії грецьких громад України є радянський. Історія національних меншин радянської України мало цікавила керівництво республіки, тому ґрунтовних досліджень тих часів було обмаль. Тим ціннішими ці надбання є для української історичної науки. Радянською історичною наукою були висвітлені лише деякі окремі аспекти історичного минулого Ніжинської та Маріупольської грецьких громад. Тому предметом нашого дослідження є вивчення радянською історіографією самоврядування грецьких громад України кінця XVIII - XIX ст.

Грецька спільнота є однією з найчисельніших на

території України. Вивчення історії Маріупольської та Ніжинської грецької громад розпочалося в середині XIX ст. У більшості досліджень XIX - початку XX ст. історія грецької спільноти становила лише окремих сюжет.

Наступний етап елліністичних досліджень в Україні тісно пов'язаний із політичним курсом радянської влади щодо етнічних меншин. У руслі політики коренізації, яка проводилася більшовицьким керівництвом країни в 1920-1930-х рр. були створені сприятливі умови не тільки для розвитку греків УСРР, але й для дослідження їхньої історії та культури. Адже завдання радянського будівництва в середовищі національних меншин потребували з'ясування й розуміння етносоціальної та етнокультурної ситуації в республіці.

Переважає більшість праць цієї доби стосувалася питань етногенезу приазовських греків, їхніх лінгвістичних особливостей, специфіки матеріальної та духовної культури.

Досліджуючи історію Маріуполя та Північного Приазов'я, історії грецької громади торкаються маріупольські краєзнавці Р. Саєнко, Р. Божко, Л. Яруцький, С. Буров та інші. Ще за радянських часів розпочала свою дослідницьку діяльність Р. Сасенко [5], на рахунок якої більше десятка публікацій. Основним питанням, яке студіювала авторка, була дата заснування міста Маріуполя. Аналізуючи жалувану Катериною II грамоту від 21 травня 1779 р., вона також звертала увагу на 5 пункт документа, де між іншим йшлося про створення Маріупольського грецького суду.

Автором чи не єдиної за радянської доби узагальнюючої праці з історії грецької спільноти був С. Ялі [11].

Загальні згадки про грецьку міграцію містилися праці О. Дружиніної. Вона досить категорично обґрунтувала політичну доцільність та ефективність організованого в 1778 р. переселення греків із Криму з огляду на геополітичні інтереси Російської імперії [1]. Також серед дослідників радянської доби, які торкалися грецької проблематики Північного Приазов'я, можна назвати І. Соколова, В. Кабузана, М. Араджіоні та інших.

Партійно-державний курс радянської держави у сфері національних відносин не сприяв появі комплексних досліджень проблем розвитку національних меншин, зокрема грецького етносу. Історія грецьких громад України представлялася у вигляді коротких нарисів, що мали характер вступних до основної теми дослідження. А Маріупольський грецький суд узагалі ніколи не був предметом окремого дослідження.

На початок XX ст. ніжинська грецька громада була малочисельною та перебувала в стані занепаду. Утім, у межах краєзнавчих досліджень Ніжина простежувалися окремі згадки про потужність грецької громади в другій половині XVIII - середині XIX ст., що вплинуло на специфіку розвитку міста. Із доповіддю на конференції "Чернігів і Північне Лівобережжя" в 1928 р., голову секції історії на якій був М. Грушевський, виступив М. Петровський [4], чия тема дослідження була присвячена безпосередньо історії Ніжина та отриманню містом Магдебурзького права в 1625 р. Своє дослідження про особливий статус Ніжина в Чернігівській губернії автор доводить до XIX ст. Під час висвітлення історії міста М. Петровський констатує, що наприкінці XVII ст. греки в Ніжині становили досить міцну громаду, а це дає підстави стверджувати про сприятливі умови розвитку, підтверджені гетьманськими універсалами.

Особливе місце в історіографії Ніжинської грецької громади займають студії К. Харламповича. На відміну від праць попередніх дослідників, усі його нариси ґрунтуються на матеріалах найбільш інформативного дже-

рельного комплексу - архівних справах самої громади. К. Харлампович останнім із дослідників працював із багатьма втраченими документами з архіву Ніжинської грецької громади та міг бачити матеріали архіву в первісному вигляді, що надає його працям неабиякої цінності. Із шести запланованих дослідником нарисів світ побачили три, причому два з них були надруковані вже по смерті К. Харламповича ("Нариси з історії грецької колонії в Ніжині (XVII-XVIII ст.)" [8], "Грецька колонія в Ніжині в її минулому (XVII-XVIII ст.)" [6] та "Ніжинські греки й торгівля" [7]). Значну увагу автор приділив характеристичні органів самоврядування Ніжинської грецької громади: суду грецького братства та Ніжинському грецькому магістрату. На думку дослідника, початковою формою організації майбутнього купецького братства була невеличка церковна парафія, що сформувалася з кількох десятків греків навколо двох-трьох священнослужителів: Фотія, о. Костянтина і о. Христодула Дмитрієва. Збудовані дві парафіяльні церкви - Св. Архистратига Михаїла та церква в ім'я Всіх Святих - залишалися упродовж наступних часів осередками суспільного життя греків Ніжина. Невід'ємною рисою організації греків у братство була їхня "торговельно-становна" організація - самоусвідомлення себе як носія спільних майнових, торговельних і громадських інтересів, для захисту яких потрібно було здобути певний суспільний статус. На той час такий статус визначався кількістю особливих привілеїв (безмитна торгівля та ін.), що їх дарували найвищі посадові особи держави, гетьмани, а надалі - російські царі та імператори. Боротьба за привілеї та грамоти, за К. Харламповичем, є основною рисою, тим стрижнем, навколо якого закручена вся історія громади [8].

Аналізуючи стосунки братства з українськими гетьманами, московським урядом, місцевою владою та церквою, автор нарису дійшов висновку про формування особливого грецького стану в Ніжині, на додачу до станів шляхетського, козацького, міщанського, духовно-чернечого. Остаточним моментом закріплення цього "грецького стану" було створення 1785 р. окремого грецького магістрату, який в усіх аспектах вилучав греків зі стосунків із місцевим урядом і задовольняв їхні внутрішні потреби, охороняв їх від зіткнень із навколишнім середовищем. К. Харлампович, як і історики XIX - початку XX ст., згоден із тим, що першою самоврядною інституцією ніжинської громади був суд грецького братства, на базі якого утворився Ніжинський грецький магістрат, який, по суті, продовжував та розвивав започатковану судом діяльність. Попри те, що К. Харлампович дослідив достатню кількість архівних матеріалів з історії Ніжинської грецької громади, можна зауважити, що поза колом його наукових розробок залишилися питання, пов'язані з останніми роками діяльності грецького магістрату, причинами та процесом його закриття.

До принципів відмінних від висновків більшості своїх попередників твердження К. Харламповича слід віднести: а) відлік історії ніжинських греків від 1675 р. - першого достовірного посилання на перебування їх у місті в третьому універсалі гетьмана І. Самойловича; б) занепад громади та її торговельну діяльність на початку XIX ст. Спираючись на архів братства, зокрема на динаміку й кількість свідоцтв та паспортів, що їх видавав магістрат, дослідник аргументує наявність великої кількості нових переселенців.

Зі змінами в державній національній політиці інтерес до історії національних громад поступово згасав. У період з кінця 1930-х і до початку 1990-х рр. не було видано жодної фундаментальної історичної праці, яка б проливалася світло на білі плями історії грецьких гро-

мад, а тим більше на існування та діяльність інституцій грецького самоврядування, якими були Ніжинський грецький магістрат та Маріупольський грецький суд.

Окремі аспекти з історії грецької спільноти на території Північного Приазов'я в другій половині ХХ ст. висвітлювалися в межах дослідження проблем загальноросійської історії XVIII-XIX ст.

Цілком природно, що в таких умовах краєзнавці та шкільні вчителі перебрали на себе функції дослідників грецьких громад Ніжина, Маріуполя, Одеси та інших міст. Саме краєзнавці привертати увагу мешканців міст ті сіл до історії свого краю. Невеличкі статті на шпальтах газет мали публіцистичний характер, спрямований на поживлення інтересу до історії окремих місцевостей. Серед авторів таких статей були В. Шуст [10], Ю. Москаленко [2] та інші. Вони висвітлювали різні аспекти історії міста, деякі статті були присвячені наданню Ніжину Магдебурзького права й жалуваних грамот [10], візиту Катерини II до міста [3] та іншим сюжетам.

Працю істориків-аматорів не можна недооцінювати, бо завдяки краєзнавчим надбанням історія грецьких громад України дістала хоча б фрагментарну презентацію на суспільному рівні. Окремі публікації становлять значний інтерес для теми дисертаційного дослідження. Розкриваючи сторінки давнини, дослідники вперше чітко говорять про існування грецького самоврядування [10]. У цих коротких історичних статтях йшлося про те, що першим органом самоврядування для грецької громади був суд грецького братства [2].

У період перебудови історики отримали доступ до багатьох архівних документів, що за радянської доби були недоступними. Саме в цих умовах розпочала свою дослідницьку діяльність Г. Швидько, предметом вивчення якої стали архівні документи з історії Ніжинсько-грецького братства [9].

Висновки

Огляд представленої літератури дозволяє зробити такі висновки: 1) проаналізовані праці в цілому окреслюють історико-правові умови виникнення грецьких осередків Ніжина та Північного Приазов'я; 2) дослідники радянської доби не лише намагалися простежити історію виникнення місцевого національного самоврядування на території українського Північного Приазов'я, а й визначити характерні риси цього явища, простежити його розвиток в історичному контексті; 3) радянська історична наука визначила форму грецького самоврядування Маріупольської спільноти як сільську закриту модель; 4) специфіка оформлення та функціонування Маріупольського грецького суду як органу грецького самоврядування була в тому, що його діяльність перебувала безпосередньо під впливом розвитку законодавчої системи Російської імперії; 5) відмінність у вивченні ніжинської та приазовської грецьких громад у радянській історичній науці полягає в незначній кількості наукових розвідок з історії Маріупольського грець-

кого суду; 6) більшість праць присвячені загальним питанням з історії існування громад і залишають поза увагою аспекти, пов'язані зі специфікою національно-грецького самоврядування кожної з грецьких громад.

Партійно-державний курс СРСР у сфері національних відносин не сприяв появі комплексних досліджень проблем розвитку національних меншин, зокрема грецького етносу. Історичний аналіз певною мірою виявив досить обмежений стан наукової розробки зазначеного питання. Це пов'язано зі складними політичними процесами, що відбувались у Радянському Союзі й напрямку відбивались не лише на суспільстві, а й на радянській історичній науці. Попри висвітлення різних аспектів життєдіяльності ніжинської та приазовської грецьких громад, поза увагою дослідників залишилися питання, пов'язані з процесами становлення й розвитку самоврядних установ, їхньою компетенцією та юридичним статусом, структурно-функціональними особливостями. Окремого вивчення потребують питання, пов'язані з фінансово-господарською діяльністю та специфікою ліквідації органів грецького самоврядування, а також питання стосунків греків із представниками інших національностей, що населяли Ніжин та Маріупольщину. Ці та інші аспекти можуть стати предметом майбутніх наукових студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дружинина Е. И. Кючук-Кайнарджийский мир 1774 г. / Е. И. Дружинина. - М., 1955. - С. 328.
2. Москаленко Ю. Греки в Ніжині / Ю. Москаленко // Під прапором Леніна. - 1980. - 12 грудня. - С. 4.
3. Опанасенко В. Імператриця в Ніжині / В. Опанасенко // Ніжинський вісник. - 1988. - 21 жовтня. - С. 3.
4. Петровський М. Надання Ніжину Магдебурзького права / М. Петровський // Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки / [за ред. М. Грушевського]. - К. : Державне вид-во України, 1928. - С. 207-212.
5. Саенко Р. Из истории основания города Мариуполя / Р. Саенко. - Мариуполь : Рената, 2002. - 22 с.
6. Харлампович К. Грецька колонія в Ніжині в її минулому (XVII-XVIII ст.) / К. Харлампович // Греки в Ніжині. Збірник статей та матеріалів. - Ніжин, 2000. - Вип. I. - С. 29. - (Серія: Ніжинська старовина.).
7. Харлампович К. До історії національних меншостей на Україні. Грецькі колонії в Ніжині (XVII-XVIII ст.). Нарис V: Ніжинські греки й торгівля / К. Харлампович // Записки історико-філологічного товариства ім. А. Білецького. - К., 1999. - Вип. III. - С. 87-158.
8. Харлампович К. Нариси з історії грецької колонії в Ніжині (XVII-XVIII ст.) / К. Харлампович // Записки Історико-філологічного відділу УАН. - К., 1929. - № 24. - С. 105-205.
9. Швидько А. Аналіз публікацій джерел по історії грецької нежинської колонії / А. Швидько // Исследования по археологии и источниковедению отечественной истории. - Днепропетровск, 1990. - С. 64-75.
10. Шуст В. Жалувані грамоти Ніжину / В. Шуст // Під прапором Леніна. - 1969. - 4 березня. - С. 2.
11. Ялі С. Греки в УСРР / С. Ялі. - Харків, 1931. - 208 с.

Подгайко Марія,

*кандидат історических наук, доцент кафедри історических дисциплін
Маріупольського державного університета*

ПРОБЛЕМЫ СОВЕТСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ В ИЗУЧЕНИИ НЕЖИНСКОГО ГРЕЧЕСКОГО МАГИСТРАТА И МАРИУПОЛЬСКОГО ГРЕЧЕСКОГО СУДА

В статье освещены проблемы, связанные с изучением советской исторической наукой специфики создания и деятельности органов местного самоуправления, действовавших на территории современной Украины

в конце XVIII - в XIX вв. Исследователями был изучен комплекс проблем, связанных с организацией деятельности органов самоуправления греческой общины Нежина и Северного Приазовья, каковыми являлись Нежинский греческий магистрат и Мариупольский греческий суд. Историографический анализ позволил определить степень изученности данной проблематики советскими исследователями и расширить круг вопросов для дальнейшего изучения историографии греческого самоуправления на украинских землях.

Ключевые слова: советская историография; историография исследования; Мариупольский греческий суд; Нежинский греческий магистрат; греческая община; политика коренизации.

Podhayko Mariya,

*Ph.D in History, Associate Professor of Historical Sciences Department
Mariupol State University*

PROBLEMS OF SOVIET HISTORIOGRAPHY IN THE STUDY GREEK MAGISTRATE OF NIZHYN AND MARIUPOL GREEK COURT

In modern Ukrainian state Greek community established an effective national and cultural self-organization, a well-developed infrastructure to meet the needs of the community development, indicating a high degree of identity of the ethnic community and causing the research interest in issues of its history.

One of the ethnic consolidation preservation means for a long historical period was a self-governing structure of Nizhyn Greeks and Northern Azov in the form of Nizhyn Greek magistrate and Mariupol Greek court respectively.

Despite the considerable number of works on the history of the Greek minority, which has appeared recently, the most limited in terms of historiographic study period in the history of the Greek community in Ukraine is Soviet one.

The authority of the Ukrainian Soviet republic was not interested in the History of national minorities of Ukraine, so there was little substantial research at that time. Soviet historical science highlighted only some aspects of the history of Nizhyn and Mariupol Greek communities. The aim of the article is to highlight the state of the study of Soviet historical science activities of Nizhyn Greek and Mariupol Greek magistrate court at the end of the XVIII - XIX centuries.

Party-state policy of the Soviet state in national relations had not contributed to the emergence of complex research problems of national minorities, in particular the Greek ethnos. History of Greek Communities of Ukraine was represented in the form of short essays. Consequently, neither Mariupol Greek court nor magistrate of Nizhyn Greek was the subject of a separate study of Soviet historical science.

Historiographic analysis made it possible to determine the study extent of this issue by Soviet researchers, and expand the issues range for further historiography study of the Greek authorities on the Ukrainian lands.

Keywords: Soviet historiography; research historiography; Mariupol Greek court; Nizhyn Greek magistrate; Greek community; indigenization policy.

REFERENCES

1. Druzhynina E. I. (1955) *Kiuchuk-Kainairdzhyskyy Peace of 1774*, Moscow, 328 p. (rus).
2. Moskalenko Yu. (1980), Greeks in Nizhyn, *Under Lenin's flag*, December 12, p. 4 (ukr).
3. Opanasenko V. (1988), Empress in Nizhyn, *Nizhyn Reporter*, October 21, p. 3 (ukr).
4. Petrovskyi M. (1928), Granting Magdeburg Law to Nizhyn, *Chernigov and North Left Bank. Reviews, Surveying*, State Publishing House of Ukraine, Kyiv, pp. 207-212 (ukr).
5. Saienko R. (2002), From the history of Mariupol city foundation, *Renata*, Mariupol, 22 p. (rus).
6. Kharlampovych K. (2000), Greek colony in Nizhyn in the past (XVII-XVIII c.), *Greeks in Nizhyn. Collection of articles and materials*. Series: Old Nizhyn, Vol. I., Nizhyn, p. 29 (ukr).
7. Kharlampovych K. (1999), To the history of national minorities in Ukraine. Greek colonies Nizhyn (XVII-XVIII c.). Essay V: Nizhyn Greeks and trade, *Notes of Historical and Philological Society named after A. Bieletskyy*, Kyiv, Vol. III, pp. 87-158 (ukr).
8. Kharlampovych K. (1929), Essays on the History of the Greek colony in Nizhyn (XVII-XVIII c.), *Notes of the Historical and Philological Department of UAS*, Kyiv, № 24, pp. 105-205 (ukr).
9. Shvidko A. (1990), Sources analysis of history of Greek Nizhyn colony publications, *Studies in archeology and source studies of national history*, Dnepropetrovsk, pp. 64-75 (rus).
10. Shust V. (1969), Letters of grant to Nizhyn, *Under Lenin's flags*, March 4, p. 2 (ukr).
11. Yali S. (1931), Greeks in the USSR, Kharkiv, 208 p. (ukr).

© Подгайко Марія

Надійшла до редакції 30.10.2014